

DANSK EKSEGESE I DET 20. ÅRHUNDREDE¹

MOGENS MÜLLER

Bibelsk eksegeses opgave i det 20. århundrede har naturligvis grundlæggende været i overensstemmelse med dette århundredes videnskabelige standarder at fortolke Det Gamle og Det Nye Testamente med henblik på undervisning og gudstjeneste. De videnskabelige standarder eller paradigmer har imidlertid i samme århundrede undergået ret store forandringer. I betragtning af spørgsmålets omfattende karakter begrænser jeg mig til alene at lade overblikket omfatte den hjemlige, dvs. danske bibelske eksege. ² Derfor bliver fremstillingen, i hvert fald frem til omkring 1970, ikke så lidt personfikseret.

1. Århundredets første halvdel: Den historiske kritiks gennembrud

Det, som bibelsk eksege tog i arv fra 1800-tallet, var en voksende forståelse for nødvendigheden af at sondre mellem bibelhistorien og den ”virkelige” historie. For denne skelnen, der var sat i verden af oplysningstiden, gjorde sig først sent gældende i dansk universitetsteologi. I den grad var den i slutningen af 1800-tallet præget af konservatisme, at P.G. Lindhardt kunne betegne fakultetet som et menighedsfakultet. Således havde Ny Testamente-professoren Peder Madsen (1843-1911; Sjællands biskop 1909-1911) og professor i kirkehistorie, Fredrik Nielsen (1846-1907; siden 1900 biskop, først i Ålborg, siden i Århus) valgt at forson sig med kirken på det videnskabeliges bekostning. ³ Denne manglende ”armslængde” fik på sin side folk fra andre fakulteter til at sætte spørgsmålstegn ved teologiens plads på universitetet. Således kunne matematik-professor, Adolph Steen (1816-1886), i sin tale som rektor ved årsfesten i 1875 provokere Det teologiske Fakultet – man truede ligefrem med i gentagelsestilfælde at ville udvandre fra festsalen – ved at hævde, at videnskabens metode er én, og at man ikke religiøst kan motivere kravet om ”naturstridige” resultater: teologien har kun hjemme på universitetet om den virkelig er fri forskning og ikke beror på ”noget udefra givet ... lige meget om (det) er et såkaldt religiøst liv eller en vis kreds af faste dogmer.” ⁴

¹ Denne oversigt går i en kortere skikkelse tilbage til et foredrag på Collegium Biblicums årsmøde 25. januar 2010 med titlen ”Hvad har eksegesens opgave været i det 20. århundrede? Kultur- og kirkehistorisk overblik”. Der er ikke tilstræbt kompletthed, og skildringen gælder først og fremmest universitetseksegesen. Artiklen er også offentliggjort i M. Müller, *Fire bidrag til fortolkningshistorien. Dansk eksege i det 20. århundrede*, Publikationer fra Det Teologiske fakultet 15 (København 2010), s. 1-31.

² Til forskningshistorien, se P.G. Lindhardt, *Den danske Kirkes historie* VII (København: Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag 1958) og VIII (1966); N.H. Søre, *Dansk teologi siden 1900* (København: Gad 1965); Leif Grane (red.), *Det teologiske Fakultet. Københavns Universitet 1479-1979*. Bind V (København: Gad 1980); Niels Hyldahl, ’Træk af den nytestamentlige eksegeses historie i det 20. århundrede’. *Kirkehistoriske Samlinger 1979* (København 1981) s. 127-150; Erling Hammershaimb, ’Træk af det teologiske fakultets historie 1941-1976’, i Viggo Mortensen og Jørgen Stenbæk (red.), *Teologi i Århus 1942-1992* (Århus: Aarhus Universitetsforlag 1992 [opr. fra 1982]) s. 96-111; Bent Noack, ’Efterskrift: Århusværkstedets første år’, i Bent Noack, *Fra det exegetiske værksted. Artikler og notater*. Udgivet af Sigfred Pedersen (København: Gad 1992) s. 279-290; Mogens Müller, *Jesu-liv-litteratur i Danmark. Jesusbilleder eller tidsbilleder?* (København: ANIS 2008).

³ Se P.G. Lindhardt, *Den danske Kirkes historie* VII, s. 207.

⁴ Se Lindhardt, op. cit., s. 202, hvorfra også citatet stammer. Et varigt resultat af denne konfrontation blev, at repræsentanter for bibelforskningen, ja teologer i almindelighed, siden ikke kunne blive medlemmer af Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab (stiftet 1742). De blev simpelt hen ikke regnet for viden-

Ser man på bestræbelserne i de eksegetiske discipliner i de første årtier af 1900-tallet, kan man iagttage, at det, som man forstår som historisk verificerbart, tillægges en særlig værdi, også i teologisk henseende. Åbenbaringen identificeres til en vis grad med sin historie, og vidnernes pålidelighed omkring det historiske kædes derfor sammen med deres troværdighed overhovedet.

a. *Gammel Testamente*

Det blev Frants Buhl (1850-1932), der som professor i Gammel Testamente 1882-1891 på universitetsniveau indledte en kritisk bibelforskning i Danmark (i 1891 efterkom han et kald til Leipzig, hvorfra han dog vendte tilbage i 1898, men da for at indtage professoratet i semitisk filologi). Og som i så mange andre tilfælde var det indflydelsen fra den sydlige nabo, Tyskland, der gjorde sig gældende – her ikke mindst med Julius Wellhausen (1844-1918) som det store navn. Buhl nærede ikke noget ønske om at være ukirkelig⁵ og mente, at hans kritiske forskning var forenelig med kirkens forkyndelse.⁶ Det samme gjaldt hans efterfølger fra 1891-1929, Johannes C. Jacobsen (1862-1948), der uden selv at skrive de store bøger loyalt videreførte Buhls linje. Således var det ham, der sammen med Peder Madsen på et Bethesda-møde i 1896 forsvarede det historiske bibelsyn over for Indre Missions stifter og leder, Wilhelm Becks voldsomme angreb på fakultetet for dets skyld i, at ”det er kommet ud i den store masse at bibelen er en upålidelig bog som man ikke behøver at tro. Derfor: på knæ, professorer! For den hellige skrift.”⁷ At det fik både Madsen og Jacobsen til som forsvar at bedyre, at de også forberedte deres forelæsninger ved bøn, viser, hvor forskelligt klimaet var dengang i forhold til i dag.

To spørgsmål kom især til at dominere dagsordenen. Det ene var, i hvilken udstrækning de bibelske overleveringer kunne regnes for historisk troværdige, og her kom det til en krig med en stadigt vigende front, hvor bastion efter bastion måtte opgives. Og så længe det drejede sig om en rekonstruktion af den historie, der afspejler sig i Bibelen, så længe fortsatte denne krig, der i hvert fald beherskede billedet også ind i anden halvdel af 1900-tallet. Det betød bl.a., at disciplinen ”Israels historie” blev en bærende del af undervisningen i Gammel Testamente. Således udgav Buhl i 1893 sin *Det israelitiske Folks Historie*, der oplevede en 7. udgave i 1936 besørget af Johannes C. Jacobsen. ”Israels historie” blev her en parafrase af den bibelske historie, i den udstrækning som den enkelte fortolker mente, at den historiske ”is” bærer.

I den forbindelse får – ved siden af disciplinen ”Israels historie” – isagogikken central betydning. Et skrifts teologiske værdifuldhed måles i hvert fald også på, at det virkelig kan føres tilbage til den skikkelse, som traditionen har tillagt det, eller – for de historiske bøgernes vedkommende – at de er troværdige vidnesbyrd om den historie, som de beretter.

Et mindst lige så prekært spørgsmål blev det endelig, hvilken betydning Det Gamle Testamente har i kristen teologi. For hvor man opgiver synet på Det Gamle Testamente som først og fremmest en forjættelse, der – i hvert fald for en dels vedkommende – er opfyldt i de begivenheder, der skildres i Det Nye Testamente, dér truer det med alene at stå tilbage som udtryk for det,

skabsmænd. De professorer i Gammel og Ny Testamente, der alligevel har fundet nåde i de sande videnskabsmænds øjne, var – og er – folk, der kunne skyde sig ind under at være semitiske filologer eller have et forskningsmæssigt tyngdepunkt uden for NT som fx i Nag Hammadi-skrifterne eller klassisk filologi. Et forsøg i nyere tid på trods alt at få en ”ren” nytestamentler gjort til medlem, mislykkedes. Det er et interessant eksempel på standhaftig bornerthed.

⁵ Jf. Buhls meget åbenhjertige brev til Peder Madsen af 8.12.1876, offentliggjort af Lindhardt, ’To breve fra Frants Buhl til Peder Madsen’. *DTT* 33 (1970) s. 55-61.

⁶ Se fx hans formidlende *Til Vejledning i de gammeltestamentlige Undersøgelser* (København 1895). Et karakteristisk eksempel på, hvordan en kritisk holdning kunne vinde fodfæste også hos ellers konservative teologer, foreligger i Gylling-præsten Otto Møller (1831-1915), *Nogle Støttestykker under Bedømmelsen af det gamle Testamente* (Kjøbenhavn: Karl Schönbergs Forlag 1893); jf. Mogens Müller, ’Gør Oplysningstiden en forskel i kirkens bibelbrug?’, i Tine Reeh og Anna Vind (red.), *Reformationer. Universitet – Kirkehistorie – Luther*. FS Steffen Kjeldgaard-Pedersen (København: C.A. Reitzels Forlag 2006) s. 71-92: s. 89-91.

⁷ Citeret efter Lindhardt, op. cit. s. 339, og med hans retskrivning.

som man kaldte ”israelitisk-jødisk religion”. Det førte naturligvis til en yderligere emancipation af faget Gammel Testamente, at gammeltestamentlig teologi således blev reduceret til religionshistorie.

I faget Gammel Testamente herskede Buhls ånd som sagt under hans efterfølger Jacobsen, der også varetog arven efter Wellhausen. I sit i øvrigt eneste større skrift,⁸ *Om ”den gammeltestamentlige Theologi” som theologisk Disciplin* fra 1912,⁹ kommer Jacobsen, foruden med en indsigtfuld gennemgang af den ”teologiske” brug af Det Gamle Testamente i efterreformatorisk tid, afslutningsvis også med nogle korte bemærkninger om, hvordan han ser disciplinens opgave. Det står ifølge Jacobsen således fast:

det gamle Testamente indeholder ikke Kristendom og kan af Kristne, selv i dets ypperste Partier, ikke anerkendes som fuldt udtryk for deres religiøse Forhold. Skal det gamle Testaments Theologi afgrænses kristeligt theologisk, maa den omfatte hele den forkristelige Jødedom. Den kristelige Theologi er christocentrisk. Om den Opgave saa vidt muligt at stille Kristendommens Skrifter i den rigtige historiske Belysning samler sig alle de historiske theologiske Fag. Den gammeltestamentlige Theologi har da den Opgave at vise den religiøse Baggrund paa hvilken Kristendommen fremtrådte (s. 76-77).

Jacobsen fortsætter med at fastslå, at det desuden har vist sig, at den opfattelse, at religionen oprindelig er et læreindhold, har måttet vige for en konstatering af, at den langt snarere manifesterer sig i dets ”Kultushandlinger end i dets Dogmatik”. Det gælder også Israel, hvor en hellig skrift og en lærestand er noget, der først er kommet til hen imod slutningen af dets historie; før findes en udformet lære ikke. Og Jacobsen slutter:

For den historiske Bearbejder af et religiøst Stof kommer let andre Følelser i Bevægelse end den rent videnskabelige Interesse, og den kristne Theolog betragter ikke det gamle Testaments Indhold blot som et Undersøgelsesobjekt. Er man sig dette bevidst, vil man under sit Arbejde bestræbe sig for ikke at lade sin personlige Sympathi eller eventuelt Antipathi overfor Stoffet faa Indflydelse paa Behandlingen, men at holde denne saa vidt muligt rent historisk. Kun med denne Stræben vil man i Længden selv kunne have Tilfredsstillelse af sit Arbejde og have Ret til Agtelse derfor hos Andre (s. 79).

Karakteristisk for situationen i Gammel Testamente var Buhls udgivelse i 1910 af en ”religionshistorisk” oversættelse af Det Gamle Testamente (trods alt stadig med denne ikke særligt religionsvidenskabelige titel), et værk, der samlede adskillige gammeltestamentlige forskere, og som blev fulgt op af en tilsvarende oversættelse af *De Gammeltestamentlige Apokryfer* i 1920, besørget af Buhl alene.

Den vel internationalt bedst kendte person i dansk gammeltestamentlig forskning i første halvdel af 1900-tallet var imidlertid Johannes Pedersen (1883-1977), der blev docent i GT i

⁸ Fra Jacobsens emeritustid foreligger tre mindre sager, nemlig *Gammeltestamentlig Kritik i Religionsundersøgningen* (København: Gad 1934), hvor han gik ind i slagsmålet mellem borgmester Ernst Kaper i anledning af dennes *Bibelkritik og Religion* (København: Gyldendal 1933) og Aage Bentzen og hans lille *Anti-Kaper* (København: Haase & Søn 1933). De to sidste hidrører fra en strid med professor Rubow på grund af dennes kritik af den nye oversættelse af GT med tilhørende ironisk-nedsættende bemærkninger om gammeltestamentlige lærde, nemlig dels *Professor, Dr.phil. P. Rubow og den gammeltestamentlig Kritik* (Gad 1939), dels Jacobsens gensvar på Rubows reaktion i *En theologisk Dunciade. Professor Johs. Jacobsen som homme de lettres. Et Gensvar* (København: Ejnar Munksgaard 1939) i *Professor, Dr.phil. P. Rubow som Polemiker* (Gad 1943).

⁹ Skriftet, der er på 79 sider, skulle have tjent som universitets hilsen til kong Frederik VIII i anledning af hans 69 års fødselsdag den 3. juni 1912, men blev i stedet udsendt til minde om majestæten, der døde kort forinden, nemlig den 14. maj. Skikken med et årligt universitetsfestskrift til den regerende konge eller dronning i anledning af majestætenes fødselsdag holdt sig helt frem til midten af 1970’erne.

1916, men i 1922 afløste Buhl ved dennes afgang som professor i semitisk filologi. I storværket *Israel* I-II og III-IV¹⁰ leverede han et forsøg på at trænge ind i israelittens sjæleliv og samfundsopfattelse og påvise de ”israelitiske psykologiske og etiske begrebers forskellighed fra det indhold, den moderne læser umiddelbart lægger i bibelske ord som fx ”hjerte” og ”retfærdighed”.¹¹ Johannes Pedersens forståelse vandt stor genklang i den lærde verden, dog fortrinsvis i den engelsksprogede (engelsk oversættelse 1926 og 1940).¹² I en dansk sammenhæng var Johannes Pedersens store inspirator den uhyre alsidigt begavede religionshistoriker Vilhelm Grønbech (1873-1948), hvem det første bind af *Israel* da også er tilegnet.

I en artikel fra 1931¹³ redegjorde Johannes Pedersen for sin opfattelse af Det Gamle Testamente. Efter at have bestemt det ”ganske simpelt: det er det jødiske folks nationale litteratur, saaledes som den forelaa 1-2 aarhundreder f. Chr.” (s. 137), sker det i form af en gennemgang af de væsentligste opfattelser af denne del af kanon, idet han opdeler dem i to hovedkategorier, nemlig i sådanne, der anskuer Israel og dets historie ”ovenfra”, hvad enten det er som gudsåbenbaring eller ud fra en ide om dette folk som middel for Guds meddelelse til menneskeheden, og i sådanne, der via kilde- og litterærkritik finder en ”hegelsk” idehistorie manifesteret i den historie, der ligger bag Det Gamle Testamente. Sidstnævnte opfattelse får ifølge Johannes Pedersen sit fornemste udtryk hos Wellhausen, som han dog har sine stærke reservationer overfor. For selv om kilderne er sene, kan de meget vel indeholde ældgamle overleveringer. For eksempel rummer Samuelsbøgerne ”billeder af det gamle israelitiske folkeliv som er af uforlignelig friskhed. Med en næsten ubegribelig intimitet og sandhed skildrer de os skæbner og karakterer af israelitisk art saa simpelt og storslaet som det kun sjældent forekommer i verdenslitteraturen” (s. 158). En ensidig litterærkritisk betragtning af kilderne er altså utilstrækkelig. Som det hedder hen imod slutningen af artiklen med ord, der er i god samklang med grundtanken i forfatterens storværk *Israel*:

Gennem de gamle kilder kan vi skimte et samfund hvis tyngdepunkt var slægten med dens velsignelse, dens ære, dens fred og retfærdighed, og som blev baaret af de store høvdinge og de inspirerede gudsmænd. Vi ser dette samfund og dets værdier omdannes gennem kana’anæisk indflydelse til helt nye former og nye idealer. I denne proces griber kongedømmet ind, idet det vil samle hele Kana’ans befolkning under sig og saaledes fremmer blandingen af kana’anæisk og israelitisk væsen. Særlig i byerne opstaar et nyt kana’anæisk-israelitisk liv. Men under omdannelsen hører vi protesterne fra visse kredse der ganske vist selv er med i omdannelsen, men som ikke finder at israelitisk tradition er værget tilstrækkelig, kredse der repræsenteres af en række profeter. Midt under denne kamp gaar folket politisk til grunde, og alle Jerusalems beboere af betydning deporteres. Af dem der levede i det fremmede blev det gamle centrum, templet, siden genoprettet, og man forsøgte mere eller mindre kunstigt at genskabe det som havde været. Dette er det grundlag paa hvilket vi maa bygge forstaaelsen af folkets livsytringer som de foreligger i det gamle testamente (s. 161).

¹⁰ I-II: *Sjæleliv og Samfundsliv* (København: Branner og Korch 1920, 2. udgave 1934, optrykt 1958); III-IV: *Hellighed og Guddommelighed* (1934, 2. udgave 1960).

¹¹ Citatet fra Bent Rosendal, ’Pedersen, Johannes’, *Gads Bibelleksikon* 2 (1996) s. 167.

¹² En udførlig beskrivelse af Johannes Pedersens indsats og betydning samt en bibliografi findes i ’Johannes Pedersen 7. november 1883–22. december 1977’. Tale i Videnskaberens Selskabs møde den 9. november 1978. Af E. Hammerhaimb (holdt ved Jes Peter Asmussen). Særtryk af *Oversigt over Det Kgl. Videnskaberens Selskabs Virksomhed 1978-79* (1979) s. 75-106.

¹³ ’Opfattelsen af det gamle testamente’, *Norsk Teologisk Tidsskrift* 32 (1931), s. 137-162. Tysk oversættelse ’Die Auffassung vom Alten Testament’, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 49 (1931) s. 161-181.

Fordi Johannes Pedersen skiftede til semitisk filologi, blev det Aage Bentzen (1894-1953), der som ny docent i Gammel Testamente i 1923 kom til at repræsentere ”generationsskiftet” i dette fag. Bentzen efterfulgte siden i 1929 Jacobsen, hvis elev han til en vis grad var, som professor. Den historiske kritik var nu en selvfølge, og i en nordisk sammenhæng stod Bentzen nærmest bevidst i skyggen af Sigmund Mowinckel (med hvem han i parentes bemærket også siden midten af 1930’erne havde et forhold til Oxford-Gruppe-Bevægelsen tilfælles). Selv om Bentzen også havde mange internationale forbindelser og hans store *Indledning til Det Gamle Testamente* (1941; 1948 oversat til engelsk, hvor den oplevede i hvert fald fem oplag),¹⁴ var han ikke en speciel original forsker, men en, ”hvis styrke – som N.H. Søb skriver – især var det refererende, selv om han også fremførte værdifulde selvstændige synspunkter.”¹⁵ Også han skrev en *Israels Historie* (1930),¹⁶ som han beskedent kalder en skitse i forhold til Buhls. Hvilke gammeltestamentlige skrifter, der stod i centrum af undervisningen i faget, fremgår af, at Bentzen udgav lærebogskommentarer til de samme skrifter, som også Buhl havde gjort, nemlig Salmernes Bog og Esajas’ Bog.¹⁷

I et bidrag med titlen ”Det Gamle Testamente og Den nye Pagt” i samleværket *Bibelsyn* fra 1951¹⁸ kunne Bentzen komme med den analyse, at Buhls position, som den blev videreført af Jacobsen, havde ført til, at GT blev læst mindre og mindre, da præster ikke orkede at fastholde det, de havde lært, over for vækkelsesbevægelsernes traditionelle ortodoksi.

Det har, lige til vore dage, ikke været noget let job at være præst med Jacobsens lærdomme i sit sind, med baggrund i professorens stærke personlighed, som tværs igennem hans kejtede form appellerede ubønhørligt til ens kristne sans for sandheden, i et sogn, hvor de bedste og dybest set levende kristne var medlemmerne af Indre Missions samfund, alle opdraget i det gamle syn, at Bibelen var bogstavelig Guds ord, uden fejl og uden virkelige modsigelser (s. 193).

Bentzen hævder i den sammenhæng, at ”det har ligget bag alt mit arbejde med mit universitetsfag at finde en acceptabel løsning af det problem”, der udgøres af forholdet mellem Det Gamle og Det Nye Testamente. Han har endnu ikke kunnet give en samlet fremstilling, fordi ”problemerne aldrig er kommet til ro i mit sind”, og ”stadig nye synspunkter har vist sig og kæmpet med hverandre” (s. 193).

¹⁴ Både den danske og den engelske udgave udkom på Gads Forlag.

¹⁵ *Dansk teologi siden 1900*, s. 133. En bibliografi over Bentzens forfatterskab foreligger i *Congress Volume Copenhagen 1953*. Supplements to Vetus Testamentum I (Leiden: Brill 1953) s. IX-XV, i forbindelse med et kort mindeord forfattet af Erling Hammershaimb.

¹⁶ Udkommet i Haases Haandbøger.

¹⁷ Frants Buhl, *Jesaja* (1894, 2. udgave 1912); *Psalmene* (1900, 2. udgave 1918); Aage Bentzen, *Fortolkning til de gammeltestamentlige Salmer* (København: Gad 1939); *Jesaja I-II* (1943-1944); desuden foreligger *Prædikerens Bog* (1942). Bentzen havde i 1932 udgivet sine forelæsninger *Indledning til de gammeltestamentlige Salmer*. Det blev i øvrigt de sidste større videnskabelige gammeltestamentlige kommentarer på dansk. Fra resten af århundredet foreligger alene mindre kommentarer som Ove Chr. Krarup (1872-1966), *Klagesangene* (København: Gad 1929; *Højsangen* (1956); E. Hammershaimb, *Amos* (København: Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck 1946, 3. udgave 1967); *Femten gammeltestamentlige salmer* (København: Gad 1984), desuden *Genesis. En sproglig analyse* (København: Gad 1957, 2. udgave 1963); Eduard Nielsen, *31 udvalgte salmer fra Det gamle Testamente* (Frederiksberg: ANIS 1990); *Abrahams historie. En historisk-kritisk kommentar til Genesis 11,26-25,11* (København: Museum Tusulanum 1992).

¹⁸ *Bibelsyn. En indførelse i aktuelle bibelproblemer* (København: Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck 1951) s. 192-210. Se også samme forfatters tidligere bidrag, ”Hvad skal vi med det gamle testamente?”, i samme, *Omkring Bibelhistorien* (København: P. Haase & Søn 1933) s. 96-108; og pjecen, *Finder vi Kristus i Det Gamle Testamente?* (København: Gad 1938).

Ikke blot ærlig filologisk exegese, men ethvert vaagent menneske, der tænker over disse ting, maa i sin religiøse betragtning af dem gaa ud fra, hvad der staar som sandhed for hans tid, og naturligtvis for ham selv, naar han underkaster det en ærlig undersøgelse (s. 194).

Løsningen for Bentzen ligger i en skelnen mellem historisk troværdighed og den religiøse tros troværdighed samt i en forståelse af Det Gamle Testamente ud fra Det Nye Testamente.

Det lykkedes i øvrigt Bentzen at få professor i etik og religionsfilosofi, Eduard Geismar (1871-1939; professor i 1921), til at deltage i debatten med en lille bog om *Det gamle Testaments Betydning for den kristne Tro*.¹⁹ Bentzen havde over for Geismar udtrykt, at denne havde sprunget dette spørgsmål over i sin *Luthersk Troslære* (1932). Det vil Geismar gerne råde bod på. For ham er den videnskabelige bibelforskning nu en selvfølgelig forudsætning for teologien, samtidig med at han fastholder, at den kristne tro forudsætter underet, hvor videnskaben modforudsætter det. Der er imidlertid tale om to vidt forskellige verdener, hvor videnskabens grænser ikke falder sammen med tilværelsens grænser. Geismar afviser skriftbeviset, men læser Det Gamle Testamente typologisk som henvisende til Jesus og kristendommen. ”*Det gamle Testamente har den uhyre vigtige Betydning, at det lærer os Fromhedens, Moralens og Troens ABC*” (s. 43). Geismar er sig bevidst om den modstand, det videnskabelige syn møder hos det troende lægfolk, der ikke har teologernes viden. ”Denne Forskel medfører kirkelige Vanskeligheder, hvor hver Instans maa gøre sin Pligt, for at Overgangstiden kan forløbe, uden at der sker for stor kirkelig Skade. Gør hver Instans sin Pligt, vil Teologiens Viden efterhaanden gennemtrænge den kirkelige Bevidsthed. Og her er det nu vigtigt, at alt foregaar ret langsomt” (s. 7). Den videnskabelige eksegesi er således noget, der må og skal indarbejdes i den kirkelige forkyndelse.

Det blev dog Bentzens efterfølger i docenturet i 1929, Flemming Friis Hvidberg (1897-1959), der især virkede inspirerende på den følgende generation. Hvidberg, der var præget af Johannes Pedersen, blev ekstraordinær professor i faget i 1941, og hans ikke særligt store forfatterskab – hans senere år var ikke mindst optaget af hans politiske karriere som konservativt medlem af Folketinget fra 1943 og som undervisningsminister i Eriksen-Kraft-regeringen 1950-1953 – domineres af ”religionshistoriske” titler: Hans disputats gjaldt således Damaskusskriftet.²⁰ Siden fulgte monografien *Graad og Latter i Det Gamle Testamente. En Studie i kanaanæisk-israelitisk Religion* (1938),²¹ der især knyttede til ved det tekstmateriale om kana’anæisk religion, der i 1920’erne var blevet fundet i Ras Shamra/Ugarit, samt *Den israelitiske Religions Historie* (1944).²² Det var derfor ikke mindst gennem sin personlighed, Hvidberg fik indflydelse.²³

Interessen for dette tekstfund afspejlede sig desuden i den første professor i GT ved Det Teologiske Fakultet i Aarhus, Erling Hammershaimbs disputats, *Das Verbum im Dialekt von Ras*

¹⁹ København: G.E.C. Gads Forlag 1934.

²⁰ *Menigheden af den nye Pagt i Damaskus. Nogle Studier over de af Salomo Schechter fundne og under Titelen ”Fragments of a Zadokite Work” udgivne Genizafragmenter (”Damaskusskriftet”)* (København: G.E.C. Gad 1928). Hvidberg nåede heri til en datering af Damaskusskriftet til mellem 63 f.Kr. og 70 e.Kr. Hans reaktion på fundet af fragmenter af skriftet blandt Dødehavsrullerne kan læses i kronikken i *Aarhus Stiftstidende* 29.-30.11.1957 (som udsendtes i særtryk).

²¹ Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest November 1938; posthum engelsk oversættelse, *Weeping and Laughter in the Old Testament*, København: Gad 1962).

²² Der er for størstedelens vedkommende tale om en sammenskrivning særtryk af to bidrag til *Håndbog i Kristendomskundskab* bind 1 (København: Munksgaard 1942) s. 98-112, og bind 2 (1943) s. 204-369.

²³ Dette fremgår også af mindeskriftet *Frugtbar uro. En bog om Flemming Hvidberg*. Under redaktion af Paul Honoré (København: Nyt Nordisk Forlag – Arnold Busck 1961), hvor – blandt mange andre – Johannes Pedersen skriver om ’Forskeren’ (s. 22-28), Eduard Nielsen om ’Universitetslæreren’ (s. 29-41) og N.H. Sjø om ’Fakultetskollegaen’ (s. 42-50).

Schamra (1941).²⁴ Erling Hammerhaimb (1904-1994) skiftede også – jeg havde nær sagt traditionen tro – i 1963 til et professorat i semitisk filologi. Ifølge Hammershaimbs ”erindringer” var det i øvrigt hans bidrag til *Håndbog i Kristendomskundskab* bind 1 (1942)²⁵ om de gammeltestamentlige skrifter, der fik Indre Missions formand Christian Bartholdy (1889-1976; IM-formand 1934-1959) til i *Indre Missions Almanak* for 1943 at skrive, at forfatteren havde studeret i djævelens studerekammer, og det var Johannes Muncks efterfølgende polemik mod Bartholdy, der affødte dennes berømte karakteristik af Århus-fakultetet som ”røverkulen”.²⁶

Sammenfattende om gammeltestamentlig eksegeese i første halvdel af 1900-tallet kan man altså sige, at den emanciperede sig i forhold til teologien i almindelighed og Det Nye Testamente i særdeleshed. Ved således at forstå sig selv som væsentligst religionshistorie, reducerede faget sig selv til mest af alt at være ”tidshistorie”. Samtidig var den ”rigtige” gammeltestamentler ikke særligt interesseret i det, der dengang efterhånden under påvirkning af tysk nomenklatur havde fået betegnelsen ”senjødedommen”. Denne periode, der omfattede tiden fra omkring 200 f.Kr. og frem til 135 e.Kr., lå angiveligt i udkanten af om ikke ligefrem uden for det, der var rigtigt ”gammeltestamentligt”.²⁷ Således koncentrerede interessen sig om de perioder, som den gammeltestamentlige fortælling handler om, dvs. tiden ned til begyndelsen af persisk tid. Den følgende tid ned til Alexander den Stores erobringstogt blev betragtet som en stort set mørk og kildeløs periode. En stiltiende forudsætning var desuden, at Jesus og kristendommen stod for et brud, som betød, at diskontinuiteten i forhold til udgangspunktet var grundlæggende. At Jesus var jøde, var således et udsagn, som Wellhausen kunne vække opmærksomhed med. Det var åbenbart overraskende.

b. Ny Testamente

I faget Ny Testamente kan man tilsvarende iagttage, hvordan min forgænger i lige linje, Frederik Torm (1870-1953), der var konservativ, og som bestred sit professorat fra 1903 til 1940, udgav i 1923 en *Indledning til Det nye Testamente* (4. udgave 1951), der væsentligt formede sig som et forsvar for traditionen.²⁸ Kritikkkens grunde til at anfægte de forskellige forfatterangivelser blev opregnet, men de grunde, der talte for traditionen, kom altid i overtal. Og hvad angår kerne-spørgsmålet, muligheden for at nå tilbage til den historiske Jesus’ selvforståelse, mener Torm, at man faktisk kan komme temmelig langt, selv om der bliver en for den videnskabelige betragtning uforklarlig ”rest”. Således hedder det i hans *Forskningen over Jesu Liv. Tilbageblik og Fremblik* fra 1918²⁹ i forlængelse af et referat af Wilhelm Heitmüllers Jesus Kristus-artikel i 1. udgaven af *Die Religion in Geschichte und Gegenwart* III (1912, sp. 343-410) bl.a.:

Altsaa kun under en religiøs Forudsætning bliver Jesu Sjæleliv, saaledes som vi ud fra vore

²⁴ Som både titel og undertitel (*Eine morphologische und syntaktische Untersuchung des Verbums in den alphabetischen Keilschriften aus dem alten Ugarit*) røber det, var afhandlingen overvejende filologisk orienteret.

²⁵ ’Oplysninger til de enkelte gammeltestamentlige Skrifter’, bind 1, s. 158-265.

²⁶ ’Træk af det teologiske fakultets historie 1941-1976’, s. 103. Om Hammershaimb, se desuden Benedikt Otzen, ’Erling Hammershaimb 3. marts 1904 – 8. febr. 1994’, *Særtryk af Det Kongelige Danske Videnskaberne Selskab. Oversigt over Selskabets Virksomhed 1994-95* (København 1995) s. 177-190.

²⁷ ”Undtagelsen” er Hvidbergs disputats om Damaskusskriftet fra 1929. Ellers foreligger fra perioden dels Mosbechs licentiatafhandling om Essæismen (1916, se nedenfor) og doktordisputatsen af den senere Århusbiskop, Skat Hoffmeyer (1891-1979), *Den apokryfe og pseudepigrafe litteraturs Stilling til Partidannelserne i den palæstinensiske Sénjødedom* (København: Bethesdas Boghandel 1918).

²⁸ Torms *Indledning til Det nye Testamente* (København: Gad 1923, 4. udgave 1951).

²⁹ Festskrift udgivet af Københavns Universitet i Anledning af Universitetets Aarsfest November 1918 (København 1918). Se M. Müller, *Jesu-liv-litteratur i Danmark*, s.79-80 og om Torms tidligere bidrag til dette spørgsmål s. 23-26.

Kilder nødes til at tænke os det, forstaaeligt. Uden en saadan Forudsætning kan vi ikke naa til et psykologisk begribeligt Helhedsbillede af Jesus. Vi kan ikke uden en religiøs Forudsætning udfra det foreliggende Kildemateriale danne os Billedet af en sjælesund, harmonisk og aandsmægtig Personlighed, der kan gøre Disciplenes Tro og Kristendommens Tilblivelse forstaaelig.

Situationen er altsaa denne: Man kan paa Grund af det foreliggende Kildemateriales Beskaffenhed ikke gøre det sandsynligt, at Jesus ikke har aflagt det Vidnesbyrd om sig selv, som Evangelierne vidner om. Og Kristendommens Tilblivelse, især den allerede hos Paulus forekommende Kristustilbedelse, kræver just et saadant Selvvidnesbyrd som sin Forudsætning. Paa den anden Side lader dette Selvvidnesbyrd sig ikke fatte indenfor et rent menneskeligt Sjælelivs Ramme. Vi staar altsaa paa dette Punkt overfor en alvorlig Hindring for ethvert Forsøg paa ad ren videnskabelig Vej at danne os et Helhedsbillede af Jesu Personlighed (s. 96-97).

Denne vanskelighed forekommer dog at passe Torm meget godt, når han deraf kan drage den slutning, at

alt peger i Retning af, at vi her befinder os paa et Grænseomraade, hvor det ikke vil tjene den historiske Forskning til Skam, om den resignerer, – hvor det tværtimod vil tjene den til Ære, hvis den omhyggeligt vaager over ikke at komme til at overskride sine Grænser ved at give sig ud for at vide mere, end den véd (s. 98).

Man må sige, at Torm var velorienteret – ”megen Læsning, megen Grundighed og overmaade megen Forsigtighed” skrev en kollega tidligt³⁰ – men ikke let lod sig påvirke af, hvad der ellers foregik i samtidens nytestamentlige videnskab, som for eksempel Den Religionshistoriske Skoles bestræbelse på at nivellere nytestamentlig ”religion” ind i antikkens religionshistorie. Også hans *Nytestamentlig Hermenevtik* (1928, 2. udgave 1938), der altså er skrevet efter den dialektiske teologis opdukken, vidner om Torms store standhaftighed over for det nye. At han havde meningsfæller, også syd for grænsen, derom vidner den omstændighed, at hans hermeneutik blev oversat og i en udvidet skikkelse udgivet på tysk i 1930.³¹

Det blev Torms yngre samtidige og siden efterfølger, Holger Mosbech (1886-1953), der i universitetseksegesen kom til at repræsentere liberalteologien. Mosbech var påvirket af Wilhelm Bousset (1865-1920) og af den fornemste repræsentant for Ritschls teologi i Danmark, Sorøpræsten F.C. Krarup (1852-1931). Liberalteologien havde da allerede haft adskillige fortalere i Danmark – disse liberalteologer var blot blevet holdt ude fra Universitetet og faktisk også i vid udstrækning fra embeder i folkekirken³² – de kunne ikke fortjene ”menighedens tillid”, som det hed (og det var ofte den også her magtfulde Torm, der lagde stemme til). Mosbech, som Torm i mange år, nemlig indtil 1936, havde sørget for ikke blev professor, ”hævned” sig ved efter dennes afsked i 1940 at søge hans ledigblevne embede, som han så havde indtil sin død i 1953.

³⁰ Nemlig J.P. Bang i 1901; citeret efter Lindhardt, op. cit. s. 460. Jacob Peter Bang (1865-1936; professor i dogmatik 1910-1923).

³¹ *Hermeneutik des Neuen Testaments* (Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 1930). Trods sin store indflydelse fik Torm aldrig et festskrift, og der eksisterer heller ikke nogen bibliografi over hans omfattende og alsidige forfatterskab, der blandt andet rummer adskillige titler om den tyske kirkekamp, som han var en kritisk betragter af fra noget så usædvanligt som en konservativ synsvinkel. Se Tine Reeh, ”... den kristne Kirkes eksistens i Tyskland”. Frederik Torms reception af kirkekampen’, i Carsten Selch Jensen og Lauge O. Nielsen (red.), *Kirkehistorier*. FS Martin Schwarz Lausten (København: ANIS 2008) s. 335-362. Af ”elever”, der skrev disputats, uden at få den forkastet, kan alene nævnes Marius Hansen, *Om Trosbegrebet hos Paulus* (København: Gad 1937).

³² Se hertil M. Müller, *Jesu-liv-litteratur i Danmark*, s. 27-52 et passim.

Hermed var liberalteologien blevet lyst i kuld og køn ved fakultetet. Mosbech havde i 1916 fået en licentiatgrad på afhandlingen *Essæismen* (licentiatgraden blev 2. december samme år afskaffet, hvorefter ”de dalevende Indhavere af L. benævnes Dr. theol.”),³³ og det blev Mosbech, der i 1922 skrev artiklen ”Jesus” i det toneangivende Salmonsens Konversationsleksikon,³⁴ og gennem hans store *Nytestamentlig Isagogik* fra 1946-1949³⁵ vandt den nyere tyske kritik fodfæste, selv om Torms *Indledning* – forunderligt nok på Bent Noacks foranledning – blev genoptrykt så sent som i 1965.

I en lille bog, *Hvad er Theologi?* fra 1943,³⁶ redegør Mosbech for sin forståelse af forholdet mellem på den ene side teologi og dermed eksegeese som videnskab og på den anden side kristentro. Han afviser her enhver tale om en ”kirkelig” videnskab: ”Videnskaben maa nu engang dyrkes for sin egen skyld og være Sandhedssøgen i fuld Frihed; stilles den i bestemte FormaaIs Tjeneste, bliver den let til noget helt andet” (s. 12). For den kristne bliver det store spørgsmål derfor: ”Hvorledes kan man fastholde Overbevisningen om, at Bibelen er Guds Ord, naar man har indset, at den paa mangfoldige Punkter er præget af den mangelfulde Viden og den ufuldkomne Erkendelse, som raadede, dengang dens enkelte Skrifter blev til?” (s. 18) Kritikken samler sig her især dels om de bibelske forfatterangivelser, dels de beretninger i Bibelen, der fortæller om begivenheder, der strider imod den naturlige årsagssammenhæng. Videnskabens resultater må i sådanne spørgsmål tages alvorligt. Men det er ikke alene en fortællings historiske troværdighed, der tæller; ”jeg kan lige saa vel høre Guds Tale til mig gennem en Mythe eller et Sagn” (s. 25). Alligevel vil Mosbech ikke hævde, at det sidste ord dermed er sagt.

Ogsaa for mit eget Vedkommende mener jeg, at den Kristne maa regne med Underets Mulighed, først og fremmest fordi dette er en Forudsætning for objektiv Bønhørelse. Der fremkommer derved nødvendigvis en Spænding mellem det videnskabelige og det religiøse Syn paa de Begivenheder, der betragtes som Udslag af Guds direkte Indgriben; men noget tilsvarende gælder jo for Overbevisningen om den frie Vilje, der staar i en lignende Modsætning til Videnskabens Determinisme. Spændingen maa da løses individuelt, af den enkelte Kristne i det enkelte Tilfælde; og hvorvidt han her foretrækker den videnskabelig-deterministiske eller den religiøs-underfulde Forstaaelse af en Begivenhed, beror i sidste Instans paa et personligt Valg (s. 26).

Siden kan Mosbech fortsætte

Selv om udenforstaaende ikke kan tiltræde et saadant ”uvidenskabeligt” Standpunkt, bør de dog kunne anerkende dets Berettigelse ud fra Erkendelsen af, at Videnskaben jo ikke giver os noget sikkert Svar paa Tilværelsens dybeste Spørgsmål.

Man vil mod en saadan Betragtning indvende, at den hos den Kristne skaber en Dualisme mellem hans Anskuelser som Historiker og hans Overbevisning som personlig troende, og dette er jo til en vis Grad rigtigt. Men en saadan Spænding mellem Videnskab og

³³ Helge Haar i *Kirke-Leksikon for Norden IV* (S-Ø, samt Tillæg til hele Værket, København: H. Hagerups Forlag 1929) s. 1027. Oplysningerne i Eivind Slottveds tilsvarende artikel i *Den Store Danske Encyklopædi* 12 (1998) s. 151 om, at graden ”ingen betydning fik ved Det Filosofiske Fakultet, og den forsvandt fra de øvrige fakulteter i løbet af 1800-t.”, er altså ikke fuldt ud korrekte.

³⁴ Se hertil M. Müller, *Jesu-liv-litteratur i Danmark*, s. 80-82.

³⁵ København: Gyldendal; jf samme, *Evangelielitteraturens Tilblivelse* (1937).

³⁶ Der er tale om et optryk af to kronikker fra *Nationaltidende*, den ene med samme overskrift som bogens titel (27.9.1941), den anden med overskriften ”Videnskab og Kristentro” (31.8.1942), samt et revideret udgave af et svar i *Højskolebladet* (7.3.1924) på reaktioner på ”Jesus Kristus”-artiklen i *Salmonsens Konversationsleksikon*. København. Munksgaard 1943.

Kristentro kommer man næppe udenom; den hører nu engang med til det religiøse Livs Natur (s. 38).

Mosbech fik ikke mindst ”langtidsvirkning” gennem sine (blå) kommentarer til Apostlenes Gerninger, Første Korintherbrev og Johannes’ Åbenbaring, der netop fortrinsvis var kommentarer og ikke fortolkninger,³⁷ og som han lod ledsage af (gule) bind med sproglige og religionshistoriske oplysninger.³⁸ At Mosbech ikke lod sig rive med af den dialektiske teologi, derom vidner anekdoten om, at han efter nærmere omtanke anbragte Karl Barths *Der Römerbrief* (1919, men først rigtig kendt i 2.-udgaven fra 1922) på hylden med opbyggelig litteratur. ”Mosbech var altså – som N.H. Søe bemærker – en af de mange, der i deres tidligste ungdom syntes at repræsentere fremtiden, men som meget tidligt og uopretteligt reduceredes til fortid.”³⁹

Som også for gammeltestamentlig eksegeses vedkommende gælder det således for den nytestamentlige, at den dialektiske teologi, ”barthianismen”, og dens særlige og selvstændige danske udgave i bevægelsen Tidehverv (hvis tidsskrift af samme navn begyndte at udkomme i 1926) ikke i første omgang fik nogen synlig indflydelse. Eksegesens betydning blev ikke mindst set i at fastslå det historiske grundlag for troen og dennes udfoldelse i de bibelske skikkelser og forfattere. I øvrigt er det ejendommeligt at se, at de to, der blev betragtet som antipoder, Torm og Mosbech, i eftertidens perspektiv ikke var så farligt langt fra hinanden i spørgsmålet om den historiske Jesus og hans selvbevidsthed, som de begge nærmede sig fra en stærkt psykologiserende synsvinkel.⁴⁰

Med til eksegesens historie i første halvdel af 1900-tallet hører endelig, at man efter flere århundreder med revisioner af den autoriserede bibeloversættelse – der som ”ny” oversættelse gik tilbage til Resens bibeloversættelse fra 1607 – med Buhls og hans medarbejders religionshistoriske oversættelse af Gammel Testamente fra 1910 som forarbejde i 1931 fik autoriseret en oversættelse af Gammel Testamente efter grundsproget. I 1948 blev det fulgt op med autorisationen af en tilsvarende nyoversættelse af Det Nye Testamente (den sidste revision var fra 1907). Som Bodil Ejrnæs har vist, er ikke mindst oversættelsen af GT et vidnesbyrd om en voksende emancipation fra en kirkeligt tilrettelagt gengivelse. En messiansk fortolkning er ikke længere det forudsatte udgangspunkt for oversættelsen og de for læsningen stærkt vejledende indramninger med overskrifter og krydshenvisninger. Den ”eksegetiske samvittighed”, der allerede begyndte at røre på sig ved 1871-revisionen af Gammel Testamente, var begyndt at få overherredømmet.⁴¹

³⁷ Næmlig til Apostlenes Gerninger (København: Gad 1929, 4. udgave ved Børge Diderichsen 1963), Første Korintherbrev (1931, 2. udgave 1950) og Johannes’ Aabenbaring (1943). Til sidstnævnte skrift foreligger desuden *Fortolkningen af Johannes’ Aabenbaring i Fortid og Nutid* (København: Gyldendal 1934).

³⁸ *Sproglig Fortolkning til Apostlenes Gerninger* (1929, 2. udgave 1945); *Sproglig Fortolkning til Første Korintherbrev* (1932, 2. udgave 1951); *Sproglig Fortolkning til Johannes’ Aabenbaring* (1944). Der foreligger ikke nogen bibliografi over Mosbechs forfatterskab.

³⁹ *Dansk teologi siden 1900*, s. 133.

⁴⁰ Se Hyldahl, ’Træk af den nytestamentlige eksegeses historie i det 20. århundrede’, *Kirkehistoriske Samlinger 1979*, s. 141: ”I grunden var artiklerne om ’Jesus Kristus’ ligesom Torms 1918-afhandling håbløst forældede allerede ved deres fremkomst.”

⁴¹ Se Bodil Ejrnæs’ ph.d.-afhandling, *Skriftsynet gennem den danske bibels historie*. Forum for Bibelsk Eksegesis 6 (København: Museum Tusulanum 1995). Begrebet ”exegetisk Samvittighed” skyldes Chr. Kalkar. Se s. 150 n. 10.

2. Den første efterkrigstid: Den store konsensus

Sætter man det store ”dødsår” i dansk universitetsteologi 1953 som et ganske vist kunstigt skel,⁴² kan man sige, at en ny generation nu kom til bordet. Bentzen blev i 1955 efterfulgt af Eduard Nielsen (født 1923), der de første år kom til at arbejde sammen med sin gamle lærer, Hvidberg. Og i 1949 havde svenskeren Olof Linton (1898-1980)⁴³ efterfulgt Mosbech i dennes nystiftede professorat, en stilling som han bestred indtil sin afsked i 1969,⁴⁴ mens Bent Noack (1915-2004) i 1955, efter ved siden af et præste- og provsteembede at have været lektor i bibelsk eksegese ved Aarhus Universitet, efterfulgte Mosbech i det professorat, som denne havde overtaget efter Torm.

Med til billedet hører, at Aarhus Universitet, der blev grundlagt i 1928, i 1942 havde fået et Teologisk Fakultet, oprettet af dets første professor i NT, Johannes Munck (1904-1965).⁴⁵ Johannes Munck var begyndt som patristiker med en disputats fra 1933 om Klemens fra Alexandria. Men snart bevægede han sig ind i faget Ny Testamente, bl.a. i bidrag til *Håndbog i Kristendomskundskab*.⁴⁶ Som lærer var han inspirerende og igangsættende, fx for Bent Noack og Niels Hyldahl (født 1930).⁴⁷ Hans forskning var præget af filologisk grundighed,⁴⁸ og han fik især indflydelse gennem sine Paulus-studier, der gjaldt en rekonstruktion af apostlens betydning, der ville vriste ham ud af Tübingen-skolens stadig virksomme greb. Det skete i monografierne *Paulus und die Heilsgeschichte* (1954) og *Christus und Israel* (1956), begge forberedt i en lang række artikler og også udkommet på engelsk. Efter sin tidlige død blev Johannes Munck efterfulgt af Hejne Simonsen (1922-1989),⁴⁹ der kom fra Tidehverv. Denne var i 1966 blevet dr.theol. på afhandlingen *Traditionssammenhæng og forkynselsessigte i Markusevangeliets fortællestof*, et forsøg på at vise, at det messianske præg allerede var til stede i det stof, som Markusevangeliet samlede.⁵⁰ Overhovedet var Hejne Simonsen som forsker præget af en forsigtig konservatisme.

Med næsten profetisk klarsyn påbegyndte Johannes Munck i samarbejde med Erling

⁴² I 1953 døde – foruden Torm, Bentzen og Mosbech – også kirkehistorikeren Jens Nørregaard (1887-1953).

⁴³ Ifølge Søe, *Dansk teologi siden 1900*, s. 230, ”en afbalanceret, nøgtern forsker af moderat-konservativ holdning”. Linton fik ikke nogen væsentlig indflydelse på udviklingen. Jf. også Mogens Müller, ’Olof Linton-bibliografi’, *DTT* 46 (1983) s. 59-65.

⁴⁴ Olof Linton blev her efterfulgt af Niels Hyldahl (født 1930), der tog sin afsked i 2000.

⁴⁵ Se hertil også Jacob L. Balling, ’Det teologiske fakultet’, i Gustav Albeck (red.), *Aarhus Universitet 1928-1978* (Universitetsforlaget i Aarhus 1978) s. 367-401.

⁴⁶ I bind 1 (1942) med afsnittet ’Apokryferne’ (s. 266-299) og i bind 2 (1943) med afsnittet ’Det israelitiske Folks Historie fra ca. 175 f. Kr. til 70 e. Kr.’ (s. 53-71).

⁴⁷ Af andre ”elever”, der skrev disputats, kan nævnes Poul Nepper-Christensen (1916-1998), der i 1958 kunne forsvare *Das Matthäusevangelium – ein judenchristliches Evangelium*. Acta Theologica Danica I (Århus: Universitetsforlaget 1958) for den teologiske doktorgrad.

⁴⁸ Således er Johannes Muncks mest udbredte skrift hans kompendium til Blass/Debrunners nytestamentlige grammatik, *Kortfattet nytestamentlig Grammatik*. En forelæsning udgivet som manuskript af studenterrådet (Aarhus Stiftbogtrykkerie 1951 med flere senere udgaver og oplag). En komplet bibliografi ved J. Vikjær Andersen i mindebindet udgivet som *Studia Theologica* 19 (1965) s. 3-21.

⁴⁹ Den åbenhed og gennemskuelighed, der var i universitetsadministrationen dengang, fremgår fx af, at det votum, der førte til Hejne Simonsens udnævnelse, og som også omfattede tre andre ansøgere til professoratet, og som var udfærdiget af et udvalg bestående af Regin Prenter, Olof Linton og Bent Noack, kunne holdes inden for syv sider, som så blev aftrykt i Aarhus Universitets årsberetning for 1966-67, s. 153-159.

⁵⁰ En bibliografi over Hejne Simonsens forfatterskab frem til 1982, udarbejdet af Søren Giversen, findes i Sigfred Pedersen (red.), *Dåben i Ny Testamente*. Teologiske Studier 9 (Århus: Aros 1982) s. VII-XVI.

Hammershaimb, Bent Noack og præsten Paul Seidelin (1906-1981) i 1953 udgivelsen af den fornemme *De gammeltestamentlige Pseudepigrapher*, som under inddragelse af yderligere medarbejdere, nemlig præsten, senere domprovst Arne Bugge (født 1930), Svend Holm-Nielsen, Niels Hyldahl og Benedikt Otzen, i 1976 med otte hefter på tilsammen 959 sider omfattede de fleste af de vigtige skrifter i denne gruppe.⁵¹ Det var jo disse pseudepigrapher, der sammen med Dødehavsskrifterne om noget afspejler den jødedom, inden for hvis rammer Jesus optrådte og den tidligste kristendom opstod.

Efter Hvidbergs tidlige død i 1959 kaldte fakultetet i 1961 Svend Holm-Nielsen (1919-2009; professor frem til 1986, hvor han tog sin afsked for at hellige sig arbejdet med den nye bibeloversættelse). Holm-Nielsen havde netop disputeret om *Hodayot. Psalms from Qumran* (1960), hvad der afspejlede den relativt stærke interesse i de dengang nyfundne Dødehavsskrifter. Således udgav Eduard Nielsen i 1955 en orienterende bog om fundet og siden sammen med Benedikt Otzen (født 1929; han blev professor i Gammel Testamente i Århus efter Hammershaimbs overgang til semitisk filologi i 1963) en fornem dansk oversættelse af de vigtigste Dødehavsskrifter.⁵² Opmærksomheden omkring skriftfundet ved Qumran var altså fra først af stor, men dets helt store betydning for bibelsk eksegese kom først for en dag, da skellet mellem antik jødedom og Jesus begyndte at smuldre.

Det andet store tekstfund i efterkrigstiden skete i 1945 i det egyptiske Nag Hammadi, hvor der dukkede et mindre gnostisk bibliotek op. Det var Søren Giversen (1928-2009, fra 1975 til 1998 professor i Ny Testamente i Århus), der gennem oversættelser af nogle af de vigtigste af disse skrifter som fx Thomasevangeliet⁵³ introducerede fundet i Danmark, men trods forsøg på tidlig datering af Thomasevangeliet kom disse tekster ikke dengang til at spille nogen særlig rolle i dansk bibelsk eksegese.

Den første efterkrigstids bestræbelser inden for bibelsk eksegese satte sig i hvert fald to fornemme frugter. Den første var udgivelsen af det første danske bibelleksikon, nemlig *Gads danske Bibelleksikon* i to statelige bind i 1965-66 med Eduard Nielsen og Bent Noack som hovedredaktører (siden, 1981-1982, kom en kun lettere ændret udgave i tre bind). I forordet skrev udgiverne blandt andet i deres programerklæring:

Bibelens bøger er ... i G.D.B. [= Gads Danske Bibelleksikon] behandlet, kommenteret og analyseret, sådan som man inden for den historiske og litteraturhistoriske forskning behandler et hvilket som helst andet dokument fra fortid og nutid. Det vil ikke sige, at det standpunkt er opgivet, at Bibelen er Guds ord. Bibelen er Guds ord i menneskelig skikkelse, fattigt eller rigt, frastødende eller tiltrækkende, men hverken forfatterne eller læserne af G.D.B. har nogen forhåndsmulighed for at afgøre, hvad der i Bibelen er Guds ord, hvornår det er det, eller hvordan det bliver det. ... Derimod er et andet standpunkt definitivt forladt. At samtlige komma'er og ord, sætninger og afsnit, historiske oplysninger og misforståelser, hver for sig skulle være identisk med Guds ord (verbalinspirationslæren). Skønt opgivet af de fleste teologer allerede i det 18. årh. lever denne opfattelse endnu videre hos mange ikke-teologer. G.D.B. vil denne opfattelse til livs, for den er både usand og ukristelig.

Den anden frugt var *Bibelen i kulturhistorisk lys* i ni bind, der udkom på Politikens Forlag 1968-1971 med Svend Holm-Nielsen og Bent Noack som hovedredaktører, assisteret af initiativtageren Svend Tito Achen, der havde haft et par formidable forlagssucceser med den danske oversæt-

⁵¹ Initiativet går ifølge E. Hammershaimb, 'Træk af det teologiske fakultets historie 1941-1976', s. 104-106, tilbage til Johannes Munck og til et møde i Århus i 1946.

⁵² Eduard Nielsen og Benedikt Otzen, *Dødehavsteksterne. I oversættelse og med noter* (København: Gad 1959, ³1960).

⁵³ *Thomasevangeliet* udkom i 1959 på Gads Forlag. Tidligere forelå *Sandhedens Evangelium. De gnostiske håndskrifter fra Nildalen*. Teologiske Studier II,2 (København: Gad 1957), og i 1966 fulgte *Filipsevangeliet* (1966). En samlet oversættelse af hele skriftfundet var længe annonceret, men kom aldrig.

telse af den svenske *Grimbergs Verdenshistorie* (16 bind, 1959-1961, 1. oplag 50.000) og *Politikens Danmarkshistorie* (14 bind, 1962-1966), og som nu – mens forlagets fædre roterede i deres grave – ville gøre en udgivelse af Bibelen (i den autoriserede oversættelse) med udførlige indledninger til en tilsvarende succes – hvad den dog med sit ene oplag på 20.000 bind ikke blev (en efterfølgende separatudgave af indledningerne i tre bind, trykt i 5.000 eksemplarer samt et fjerde bind med et leksikon, *Bibelens Hvem Hvad Hvor* (i separatudgave udgivet i yderligere 3.000 eksemplarer), fra 1978-1980, væltede heller ikke markedet).

Det var en stor formidlingsopgave, der blev løftet med disse to udgivelser. Især *Bibelen i kulturhistorisk lys* skulle også pege på, at Bibelen ikke bare var en bog for kristne, men en del af den fælles kulturarv. I det hele taget var det historisk kritik, der nu kom til at stå i centrum. Det kan ses som en følgevirkning af den dialektiske teologi, der ikke ville vide af noget historisk ”Anknüpfungspunkt” for forkyndelsen. Troen lå ikke på nogen måde i forlængelse af det historisk sandsynlige, men Guds ord kom ”lige ned ovenfra” (senkrecht von oben). Det medførte en afgjort afvisning af liberalteologiens psykologiseren, og det åbnede reservationsløst dørene for en historisk-kritisk bibelforskning.

Det manifesterede sig også i to forbilledlige og udbredte lærebøger fra 1962 til henholdsvis Gammel Testamente og Ny Testamente til seminariebrug af Svend Holm Nielsen og Bent Noack, som desværre kom til at overleve sig selv; på grund af mangel på afløsere blev de blev genoptrykt stort set uændrede længe efter, at de ikke mere var repræsentative for forskningens stade.⁵⁴ Det formidlende anliggende kom hos Bent Noack desuden til udtryk i en længere række bøger indledt med *Markusevangeliets lignelseskapitel* (1965).⁵⁵ Karakteristisk for Noacks forskerprofil var endelig en interesse i det, der dengang endnu kunne kaldes ”senjødedommen”; derom vidner både dele af hans disputats fra 1948, *Satanás und Sotería. Untersuchungen zur neutestamentlichen Dämonologie* og hans flittige bidrag til oversættelsen af *De gammeltestamentlige pseudepigrapher* (Fjerde Ezrabog (1953), Jubilæerbogen (1958), Moses’ Himmelfart (1963), og Sibyllinske Orakler (1963)) samt et par senere bøger og flere afhandlinger. Stærkt utilfreds med udviklingen efter 1968 forlod Bent Noack i 1975 Københavns Universitet for de næste ti år at bestride stillingen som rektor for Præstehøjskolen i Løgumkloster.⁵⁶ Det betød ikke en nedsat produktivitet,⁵⁷ og da arbejdet med en ny oversættelse af Det Nye Testamente blev skudt i gang i begyndelsen af 1980’erne, var Noack en selvfølgelig hovedkraft.

Nævnes fra denne periode skal desuden Børge Diderichsen (1906-1989), der var ekstraordinær professor i Ny Testamente i København 1965-1976. Børge Diderichsen fik i 1941 udgivet afhandlingen *Paulus Romanus. Et analytisk bidrag til Romerbrevets ældste historie*, en argumentation for, at det foreliggende skrift er mere end dobbelt så langt, som Paulus’ Romerbrev. En syrlig efterskrift beretter, at afhandlingen oprindeligt blev indleveret i kampen om et docentur, men af de tre bedømmere var alene Mosbech velvillig, men systematikeren Niels Munk Plum var mindre begejstret og Johannes Munck slet ikke begejstret. I 1962 disputerede Diderichsen på *Den markianske skilsmisseperikope. Dens genesis og historiske placering*, som altså indbragte

⁵⁴ *Det gamle Testamente og det israelitisk-jødiske folks historie* (København Gad 1962, 12. oplag 1998) og *Det nye Testamente og de første kristne årtier* (1962, 8. oplag 1991).

⁵⁵ Siden kom *Paulus* (1966) samt *Guds rige i os eller iblandt os. Jesusordet i Lukas 17.21* (1967; dansk udvidet udgave af en tysk afhandling fra 1948), *Om Fadervor* (1969), *Matthæusevangeliets folkelighed* (1971), *Tegnene i Johannesevangeliet* (1974) og *Lukasevangeliets Rejseberetning. En fortolkning* (1977), hvor kun fodnoterne forudsatte kendskab til græsk.

⁵⁶ Noack blev her i første omgang afløst af tyskeren Gerd Theissen (født 1943), der blev udnævnt i 1978, men – og det var uhørt dengang – allerede forlod stillingen igen i 1980, da han fulgte en kaldelse til Heidelberg.

⁵⁷ En ’Bent Noack-bibliografi 1943-75’ ved Jakob H. Grønbæk findes i det af Niels Hyldahl og Eduard Nielsen redigerede festskrift *HILSEN til NOACK* (København: Gad 1975) s. 228-232. en fortsættelse fra 1975(1944)-1992 ved Jakob H. Grønbech og Mogens Müller i *Fra det exegetiske værksted* s. 303-310.

ham professoratet. I det hele taget er hans forfatterskab ikke stort,⁵⁸ og bedst kendt blev han vel, da han som folketingsmand for Venstre brød med partiet og sammen med partifællen Niels Westerby (født 1925) dannede det kortlivede parti Liberalt Centrum, hvis formand Bent Noack i øvrigt var for en kort tid. I min studietid forestod Diderichsen forprøveundervisningen i Ny Testamente, en gennemgang af Apostlenes Gerninger; det var undervisning i *koine*-græsk og beskæftigede sig ikke med indhold og betydning. Det er sigende for tiden med den store konsensus, at Børge Diderichsen i en forelæsning over Romerbrevet i 1969 på intet tidspunkt kom ind på sin egen forståelse af det foreliggende brevs sammensatte karakter og direkte adspurgt, om han da var gået fra denne opfattelse, svarede, at det var han sandelig ikke, men at han ikke mente, at de studerende havde gavn at høre om den. Diderichsen var i øvrigt meget interesseret i undervisning, og det var naturligt, at han kom til at stå for nøduddannelsen af præster under den store præstemangel i 1970'erne.

Med til billedet af perioden hører, at selv konfirmandundervisningen langt hen ad vejen kunne komme til at forme sig som en indføring i historisk-kritisk bibellæsning. Det var i hvert fald tilfældet, hvis man brugte det meget udbredte materiale af Sønderborg-præsten Andreas Davidsen (født 1928),⁵⁹ der også udgav en række bøger til undervisningen i Ny Testamente på gymnasiet og seminarierne. Efterhånden fik Andreas Davidsen dækket det meste af Det Nye Testamente ind med bøger, hvis ambition det først og fremmest var at formidle den historisk-kritiske forsknings resultater.⁶⁰ Det var faktisk en respektindgydende bedrift.

Denne massive historisk-kritiske videnskabelighed, der udelukkede enhver grad af supranatural tankegang i eksegesen, fremkaldte nu både en konservativ og snart efter en direkte fundamentalistisk modbevægelse. Indre Mission havde i efterkrigstiden flyttet sig fra en helt firkantet bogstavtro under folk som IM-formanden Christian Bartholdy og Haslev-provsten Svend Aage Nielsen (1910-2000); således fik Eduard Nielsen endnu lov til at bidrage til Indre Missions kommentarserie *Dansk Bibelværk for Menigheden*, ganske vist kun til den gammeltestamentlige apokryf Visdommens Bog (1962), men alligevel.⁶¹ Nu trængte fundamentalismen ind fra England og USA og etablerede en ny kompromisløshed, organiseret først i det århusianske Menighedsfakultet (oprettet 1967), siden i det endnu mere indædte Dansk Bibelinstitut i København (oprettet 1972). Snart skabte man et eget fundamentalistisk bibelværk, *Credo Kommentaren* (første bind udkom 1977). Blandt mærkesagerne var – foruden bibelsynet – det usalige spørgsmål om tilladeligheden af kvindelige præster.

Den konsekvent historisk-kritiske tilgang i denne periode levede meget få åbninger for forbindelsen med teologiens øvrige fag. Tidligere generationer af lærere i systematisk teologi havde som noget nærmest selvfølgelig også inkluderet eksegese i deres arbejde – professor i dogmatik, K.E. Skydsgaard (1902-1990) havde endnu NT med i sin stillingsbeskrivelse, da han blev ansat; N.H. Søre (1895-1978) og Regin Prenter (1907-1990) i Århus kunne endnu skrive

⁵⁸ Foruden Paulus Romanus-bogen og disputatsen foreligger fra Diderichsens hånd således kun folkeuniversitetsforelæsningerne *Den historiske Jesus* (København: Rhodos 1962, 2. udgave 1977) og en mere populær kommentar *Markusevangeliet. Refereret og debatteret* (København: Gyldendal 1970).

⁵⁹ *Arbejdsbog om kristendom* (København: Gyldendal 1975) med tilhørende *Undervisningsvejledning til Arbejdsbog om kristendom* (1975), der begge kom i nye udgaver i 1988.

⁶⁰ *Komponenter til Kristendomsundervisning 1. Vejledning til undervisning i de tre første evangelier* (København: Gyldendal 1970); *Komponenter til Kristendomsundervisning 2. Johannesevangeliet* (1979); *Komponenter til Kristendomsundervisning 3. Apostlenes gerninger* (1980); *Kontrast og parallel. Arbejdsbog til læsning af Gammel og Ny Testamente* (1982); *Paulus. Indledninger og kommentarer til Paulus' breve og breve skrevet i Paulus' navn* (1986); *Arbejdsbog om Paulus* (1987); *Johannes' åbenbaring. Kommentar med tillæg* (1988).

⁶¹ I 'Eduard Nielsen-Bibliography', udarbejdet af Jakob Grønbaek til festskriftet *History and Traditions of Early Israel*, udgivet af André Lemaire og Benedikt Otzen. *Supplements to Vetus Testamentum* 50 (Leiden: Brill 1993) s. 161-165, er dette bidrag ikke medtaget. I 1950 havde N.H. Søre skrevet kommentaren til 2.-5. Mosebog .

kommentarer til bibelske skrifter, hvad retfærdighedsvis også Skydsgaards efterfølger, Theodor Jørgensen (født 1935) kunne.⁶² Men det var, som om den etageadskillelse, der i København rent fysisk blev skabt ved fakultetets indflytning i Købmagergade 44-46 i 1969, også gjorde sig gældende fagligt.

Desuden blev det, der i sit udspring alene havde været en arbejdsdeling i bibelsk eksegese mellem det hebraiske Gammel Testamente og det græske Nye Testamente, i denne periode yderligere cementeret til to forskellige discipliner, som alene blev holdt sammen af kanonbegrebet. Det Gamle Testamente var *tilfældigvis* den samling af hellige skrifter, der var autoriteten i den verden, Jesus optrådte i, og som kristendommen udgik fra. Forbrydelserne mod jøder under Anden Verdenskrig bevirkede ganske vist, at man end ikke legede med Adolf Harnacks Markioninspirerede tanke om at lukke GT ud af den kristne kanon, men det gjorde ikke forlegenheden mindre. I denne periode skriver Eduard Nielsen *Grundrids af Israels historie* (1959, 2. udgave 1960), hvor tyngdepunktet igen ligger i skildringen af gamle Israel, samt en *Det gamle Israels religion* (1971),⁶³ idet Martin Noths hypotese om et tolvstammeamefiktyoni og en israelitisk storhedstid under David og Salomo stadig står historisk til troende. Århus-kollegaen Benedikt Otzen kan tilsvarende i 1977 udgive en bog med titlen *Israelitterne i Palæstina. Det gamle Israels historie, religion og litteratur*, hvori det hævdes, at det, vi kan kalde israelitisk religion, kan følges tilbage slutningen af senbronzetiden i 1200-tallet f.Kr.

Særlig intrikat blev spørgsmålet om Det Gamle Testaments betydning, da en liturgikommission på prøvebasis indførte gammeltestamentlige læsninger i gudstjenesten, først i 1975 ("den grå betænkning" nr. 750), dernæst i 1985 i den violette betænkning (nr. 1057), siden i 1991 – og nu ikke længere på forsøgsbasis – i biskoppernes grønne vejledning (*Oplæg til gudstjenesteordning*). Begrundelserne – for der var flere – var sigende og afslørende, at de i hvert fald ikke var de samme, som oldkirken havde ført i marken for at fastholde Det Gamle Testamente som del af den kristne bibel. For eksempel kunne Eduard Nielsen sige, at Det Gamle Testamente skulle lyde på sine egne betingelser, og i et ofte fremdraget festskriftbidrag argumentere for, at man ikke kan prædike over en gammeltestamentlig tekst.⁶⁴ Man kan bagefter godt undre sig over, at GT blev indført i gudstjenesten netop på et tidspunkt, hvor den teologiske rådvildhed over for denne del af kanon var så udtalt.⁶⁵ Men indført blev det, og det har i hvert fald ikke gjort Gammel Testamente mindre relevant i det teologiske studium.

Man kan sige, at perioden skrev sit eget testamente i bogen *Teologien og dens fag*, som under Bent Noacks redaktion udkom i 1960.⁶⁶ Det Gamle Testamente er her lagt i hænderne på Eduard Nielsen.⁶⁷ Ud fra konstateringen af, at den jødiske kanons primære formål ikke var at være en historisk kilde til svundne tider, men "at formidle "Gudskundskab"",

må eksegeten for det første have for øje, at han gennem sit eksegetiske arbejde skal prøve at give et indtryk af de gamle israeliters opfattelse af Gud og menneske, af deres livsforståelse og tro; arbejdet med en gammeltestamentlig teologi ligger således i direkte forlængelse af det eksegetiske arbejde. For det andet må det hævdes, at eksegesen som histo-

⁶² Nemlig bindet *Kolossenserbrevet og Efeserbrevet fortolket* i Bibelselskabets serie i 1999.

⁶³ Bogen, der udkom på Gads Forlag, er en udvidet udgave af samme forfatters bidrag med samme titel i Jes P. Asmussen og J. Læssø (red.), *Illustreret Religionshistorie* bind 2 (København: Gad 1968) s. 57-130.

⁶⁴ 'Hvorfor man ikke kan prædike over Gammel Testamente?' I Thorkild Grossbøll, Bent Hahn og Steffen Kjeldgaard-Pedersen (red.), *Teologi og tradition*. FS Leif Grane (Århus: Aros 1988) s. 49-61.

⁶⁵ Jf. Niels Hyldahls kritiske eftertanker i 'Forholdet mellem Det Gamle og Det Nye Testamente', i M. Müller og Thomas L. Thompson (red.), *Historie som konstruktion*. FS Niels Peter Lemche. Forum for Bibelsk Eksegese 14 (København: Museum Tusulanum 2005) s. 207-213, især s. 208.

⁶⁶ Bogen, der var et fællesprojekt mellem fakulteterne i København og Århus, udkom på Gads Forlag.

⁶⁷ 'Det gamle Testamente', *Teologien og dens fag*, s. 13-42.

risk videnskab kun kan nå til en vis grænse, som den ikke kan overskride, uden at den bliver forkyndelse, og det, skønt det ligger i de gammeltestamentlige teksters væsen, at de, for at blive forstået helt ud, må forstås, og det vil atter sige, gengives som forkyndelse. ...

[Det forholder sig sådan], at man i det øjeblik, man arbejder historisk-kritisk med teksten for at blive klar over dens virkelige indhold, selv har stillet sig i et forhold til teksten, som ikke svarer til tilhørerens forhold til det, der forkyndes *for ham*, men langt snarere ligner turistens forhold til udlandets seværdigheder på museer for kunst og historie.

Eksegeten må derfor vide, at han i sin primære forskning nok kan nå frem til at gøre teksten levende og til en vis grad forståelig for sine tilhørere og læsere, men at han samtidig har stillet sig uden for den situation, som teksten egentlig kræver at blive forstået i.

Sagt anderledes: det er den videnskabelige eksegeses fornemste mål at øve en forbedrende indsats til bedste for dem, der – sans comparaison – vil stille sig ind i den bibelsk-kirkelige traditionskæde af forkyndere.

Derfor er den gammeltestamentlige eksegesis en teologisk disciplin, videnskabelig i sin grundlæggende funktion, kirkelig efter sit formål. Som historisk-kritisk ekseget skal forskeren beskytte de gammeltestamentlige tekster mod enhver vilkårlig indlægning og udnyttelse. Den historiske kritik, "Bibelkritikken" som den er blevet kaldt af dem, der i grænseløs religiøs egoisme forlanger en problemløs garanti for guds-åbenbaring, er i virkeligheden et værn om det bibelske budskab (s. 19-20).

Siden kan det også hedde, at det "i selve fagets navn ligger, at den israelitisk-jødiske religion behandles uden særligt sideblik til Det nye Testamente og uden at skulle vurderes ud fra kristendommen" (s. 26). Afslutningsvis konkluderes det:

Medens en profanvidenskabelig betragtning af forholdet mellem Gammel og Ny Testamente højst sandsynligt vil munde ud i at fastslå Det gamle Testaments altdominerende betydning for opkomsten og udformningen af de teologiske tanker i Det nye Testamente og så at sige vil betragte Det nye Testamente som et barn af Gammel Testamente, vil en teologisk betragtning gøre gældende, at det er Det nye Testamente, der må afgøre, i hvilken grad og på hvilken måde de gammeltestamentlige tekster er teologisk relevante (s. 41-42).

Ny Testaments selvfølgerlige forrang er også grundlæggende i Johannes Muncks behandling af dette fag.⁶⁸ Det sker i åbenlys forlængelse af det lutherske skriftprincip:

Da teologien bygger på Skriften, er det Ny Testamente et hovedfag, der leverer grundlaget for de systematiske discipliner og for den praktiske teologi. Derfor må både de systematiske og de praktiske teologer følge med i den ny forskning, og præsterne må ved deres præken, der ifølge Kirkens ordening er bundet til bestemte tekster, udlægge disse for deres menigheder i overensstemmelse med den videnskabelige tolkning. At der også og særligt i vore dage er mange sværmere, ændrer ikke dette fundamentale i Kirkens og teologiens holdning (s. 43).

For Munck er eksegesen her den historisk-kritiske forskning uden tilsætning af nogen form for filosofi og da slet ikke eksistensfilosofi – der er undervejs indtil flere udfald mod Bultmann og alt hans væsen. Denne nøgternhed gælder også, når der skal skrives nytestamentlig teologi, en øvelse der betegner afslutningen på alle undersøgelserne:

Her forsøger man at samle det, der kom ud af de mange forskellige arbejder, at sætte det sammen til en helhed og på denne måde give det videre til de systematiske discipliner, der på grundlag af den nye videnskab skal sætte kristendommen i forhold til det moderne liv og

⁶⁸ 'Det nye Testamente', *Teologien og dens fag*, s. 43-74.

finde de rigtige formuleringer uden at afkorte det oprindelige budskab. Det er derfor vigtigt, at det ikke er de systematiske teologer, der foretager denne afsluttende undersøgelse inden for det NT, fordi der derved let på et afgørende stadium kunde blive indblandet uvedkommende momenter og taget hensyn til det moderne kulturliv, der først har deres plads i den systematiske undersøgelse, men som inden for det NT vilde forvanske den eksegetiske undersøgelse og hindre, at der nogensinde skete en konfrontation mellem det historisk givne og det moderne menneskeliv (s. 61).

Johannes Munck forstår dog den tilbageholdenhed og usikkerhed, der præger eksegeterne, når det gælder det at give denne "råvare" videre. For – som det hedder med ord, der kan minde om Luk 18,8 – "vil det nt arbejde komme til at svæve i luften inden for teologiens arbejde, fordi systematikerne ikke vil bruge det?" (s. 63) Ellers fornemmer Munck en voksende åbenhed over for historiske bibelske studier, både i den katolske kirke og Indre Mission. Der sker en stigende tilægnelse og frugtbargørelse af det videnskabelige arbejde. Opsigtsvækkende nye synspunkter kan komme bag på kirken og få den til at reagere på måder, der er skadelige for den selv. Men:

Det kan ikke være anderledes. Til visse tider må videnskaben foretage spring, som den mere adstadige menighed ikke kan gøre med uden at tage et langt tilløb. Det vilde være ønskeligt, om man kunde bevare tilliden til hinanden også under sådanne forhold. Og navnlig om man viste vilje til at finde hinanden, så snart afstanden ikke længere er så stor. Forstand og vilje til sandhed er fra den Gud, som skabte verden og sendte sin Søn for at frelse mennesker. Mon ikke vi burde have en kollekt en søndag i kirkeåret, der takkede Gud for de nye fund, der er gjort i de bibelske lande, og for de tekster, der kaster lys over Biblen, og for den strenge bibelkritik, der tvinger os til at være saglige (s. 73-74).

3. Udviklinger i de sidste årtier af århundredet: tiltagende metodepluralisme

Indtil 1970'erne var det i alt væsentligt professorerne, der prægede fagene og deres udvikling. Kunne man i perioden indtil da desuden med stor ret tale om en metodemonisme, dukker der nu adskillige nye "metoder" op. Marxistisk inspireret fagkritik, feministisk teologi og befrielsesteologi kom på banen sammen med sociologi og kultur- og socialantropologi, og fra beslægtede videnskaber dukkede strukturalisme i forskellige afskygninger, semiotik og narrativ kritik op. Nyere skud på stammen er dekonstruktion og postkolonial analyse. Hermeneutikken, der hidtil havde været behersket af de problemstillinger, som Rudolf Bultmann (1884-1976) og hans afmytologiseringsprogram samt eksistensteologien havde defineret, antog altså pludselig flere nye skikkelser. Alt efter temperament kan man vælge at se disse udviklinger som udfoldelser af den historiske kritik. Det må dog slås fast, at den historiske problemstilling, domineret af spørgsmålet om teksternes referentialitet til en konkret virkelighed, i hvert fald blev blødt op og undertiden ligefrem blev ignoreret. Det var dog kun i den fundamentalistiske lejr, at teksternes historiske relativitet ikke blev fastholdt. Men deres betydning blev langt mere set i den sproglige virkelighed, de skabte, end i en eventuel henvisning til kendsgerninger.

Hvor altså den store konsensus' tid var båret af en fornemmelse af, at man i det væsentlige bidrog til et fælles projekt, skiftede selvforståelsen i de sidste årtier af århundredet. Den enkelte forsker blev nu snarere en, der i forlængelse af en individuel udvikling besluttede sig for sit eget projekt.

Denne udvikling i retning af metodepluralisme og individualisme hang sammen med fjernelsen af det såkaldte professorvælde i kølvandet på studenteroprøret i årene efter 1968, men desuden med stigende optagelsestal på studiet og – som en følge deraf – en voksende gruppe af undervisere i adjunkt- og lektorstillinger ved siden gruppen af undervisningsassistenter, der hele vejen igennem har båret dagens byrde og hede. Denne nye lærergruppe kom naturligt nok også til at præge fagene og deres udvikling. Tendensen nogle steder til at spare professorstillingerne

væk til fordel for flere og billigere undervisningsassistent- eller adjunkt/lektorstillinger slog aldrig igennem i København, men nok lidt i Århus. Fra denne periode skal her kun undtagelsesvis nævnes navne, idet der alene forsøges en oversigt over nogle fremherskende tendenser.

Skal man sige noget overordnet og sammenfattende om studiet af Gammel Testamente, kunne det være, at opmærksomheden efterhånden flyttede sig fra den historie, der blev fortalt, til dem, der fortalte den. Det er i hvert fald en af følgerne af den såkaldte Københavner-skole. Der ved rykkede fokus ned i tiden, nemlig til persisk-hellenistisk tid som de perioder, hvori de skrifter, der i dag foreligger som Det Gamle Testamente, blev til. Afstanden mellem den hebraiske Bibel og den gamle græske oversættelse, den såkaldte Septuaginta, svandt ind. Synet på Septuaginta ændredes som en følge heraf, så denne oversættelse vandt status som et selvstændigt vidnesbyrd om en udvikling inden for den hellenistiske jødedom i 200- og 100-tallet f.Kr. Samtidig gjorde fundet af et væld af bibeltekster blandt Dødehavsskrifterne det også klart, at den hebraiske tekst til de bibelske skrifter i denne periode slet ikke var så uniform, som man indtil da havde troet. Faktisk fandt man i adskillige tilfælde hebraiske forlæg til det, som man indtil da for Septuagintas vedkommende havde betragtet som dårlig oversættelse eller tolkende gengivelse. Det nye syn på Septuaginta som udtryk for en særlig reception af den bibelske overlevering faldt i øvrigt sammen med et generationsskifte i lærerkredsen, og hvad der til at begynde med var nærmest uhørt, er i dag almindelig anerkendt.

Det Gamle Testamente blev altså ikke længere så meget set som kilde til det gamle Israels historie og religion, men først og fremmest som udtryk for, hvordan jødedommen i persisk og hellenistisk tid skabte sig en fortid, der rakte helt tilbage til verdens skabelse. Samtidig med at det mindskede afstanden til apokryfer og pseudepigrafer, Filon og Josefus, skabte det også en nærhed til de skrifter, der senere kom til at udgøre Det Nye Testamente. Som jeg ser det, blev Dødehavsskrifterne her en vigtig katalysator. Havde dette skriftfund nok vakt behørig opmærksomhed med det samme, må det dog siges, at dets betydning for eksegesen først slog rigtig igennem inden for de sidste årtier af 1900-tallet. Det skete i takt med en voksende erkendelse af, at Jesus ikke alene var jøde i etnisk forstand, men også gennem sit virke havde villet fremkalde jødedommen i dens sande skikkelse. En Herbert Brauns (1903-1991) indrømmelse af, at ”der også for Jesus’ vedkommende må regnes med overtagelsen af et vist kvantum jødedom”, opleves i dag som absurd, men var i 1957 god latin. Her åbnede Dødehavsteksterne imidlertid efterhånden eksegeternes øjne for et miljø, der i flere henseender lignede Jesus-bevægelsen og den tidligste kristne menighed, nemlig med hensyn til selvforståelse og skriftbrug. Blot var accentueringen af, hvad der var det afgørende, radikalt forskellig. Og det var ikke alene Jesus, der nu blev opfattet i sin jødiske kontekst. Det samme kom også til at gælde Paulus i dele af det, der er blevet benævnt ”det nye Paulus-perspektiv”.

Helt i overensstemmelse med dominerende tendenser i international forskning blev Jesus, Paulus og den ældste kristendom altså nu forsøgt forstået ud fra den jødedom, hvorfra de udgik. Skellet mellem jødedom – eller rettere antikkens jødedomme – og de tidligste kristne blev ikke længere sat så skarpt. Overgangen fra Det Gamle Testamente til antik jødedom, som man nu også kendte den fra Dødehavsteksterne, og siden til kristentroen blev snarere anskuet som en bevidsthedshistorisk udvikling og som en interpretationsproces. Sammenhængen mellem Bibelens to dele blev således delvis genetableret om end på nye vilkår, og Septuaginta, eller mere præcist: den gamle græske oversættelse af de gammeltestamentlige bøger, kom nu ind i varmen som den uhyre vigtige hellenistiske version af jødedommens hellige skrifter, som blev kirkens første Bibel.

Receptionshistorien og receptions kritikken, der var begyndt at slå igennem i 1950’erne, betød desuden en stadig større opmærksomhed for de bibelske skrifter i den foreliggende skikkelse. De var ikke primært kilder til den historie, de fortalte, men først og fremmest til den opfattelse af historien, som de enkelte forfattere gav udtryk for gennem deres tilrettelæggelse af den. Den enkelte evangelieforfatter var således ikke blot ”samler”, men ”teolog” i den forstand, at det var hans forståelse af Jesus’ betydning, der bestemte hans fortælling.

Det blev også i denne periode, at det kom til en ny bibeloversættelse, noget der i en vis

forstand altid må være kronen på det eksegetiske værk. Fra først af var der alene tænkt på en ny oversættelse af Det Gamle Testamente, hvor 1931-oversættelsen nu blev fundet for florumvunden, hvad den fx i tilfældet med Salme 2 allerede var ved sin fremkomst. Således var salmens indledningsord: ”Hvorfor fnyser hedninger, hvi pønser folkefærd på, hvad fåfængt er?” heller ikke i 1931 udtryk for almindelig sprogbrug. Prøveoversættelsernes lange række begyndte med *Dauids Salmer* i 1977, og i 1989 var alle skrifter oversat. Undervejs var den ide opstået hos nogle nytestamentlere, at også Det Nye Testamente kunne trænge til en nyoversættelse, og at der kunne ligge en særlig udfordring i, at en ny oversættelse af begge dele af Bibelen udkom samtidig. Således udsendtes også *Det Nye Testamente i ny oversættelse* i 1989, og en ”hel” Bibel kunne endelig autoriseres af dronningen i 1992. Den nye Bibel var dog ikke mere ”hel”, end at apokryferne manglede. Men det blev der rådet bod på i 1998.

Efter et venligt, men ikke meget velkomment forsøg undervejs på at inddrage Septuaginta i debatten om, hvad der egentlig er kirkens Gamle Testamente, brød i 1996 den såkaldte Fakkelfrid ud. En lille kreds af filologer og andre talte om bibelforfalskning. De kunne her pege på den kirkelige redaktion af prøveoversættelserne, der fandt sted i den dertil udpegede 17-mands kommission, og som havde ført forskellige ikke særligt heldige kompromisser med sig. Armslængdeprincippet blev bøjet, og den eksegetiske samvittighed måtte ind imellem ømme sig. Men Fakkelfolkens krav om en rent religionshistorisk oversættelse var langt hen ad vejen udtryk for en miskendelse af kildernes karakter og historie, og en uhyre firkantet argumentationsform, hvis mest karakteristiske kendetegn var gentagelsen, marvsugede hurtigt debatten for enhver frugtbarhed.⁶⁹

Noget andet, der så småt kom gang i igen i de sidste årtier af 1900-tallet, var kommentarskrivningen. Efter Mosbechs kommentarer kom der faktisk i årtier ikke en egentlig videnskabelig kommentar til et bibelsk skrift på dansk – nævnes kan dog Johannes Muncks posthumt udgivne og ikke særligt vellykkede Acta-kommentar i Anchor Bible serien fra 1967 og Eduard Niensens kommentar *Deuteronomium* i Handbuch zum Alten Testament fra 1995, der havde været mange år undervejs – det var således en opgave Eduard Nielsen ”arvede” fra Aage Bentzen, hvem bindet da også er tilegnet. Bent Noack sagde engang, at man ikke skulle udgive videnskabelige kommentarer på dansk, da de kom til at stå i 100 år. Og rigtig nok kunne sporene skræmme, som når Torm forlængede levetiden for et par af de kommentarer, som L.W. Schat Petersen (1851-1903) udgav, og som allerede i samtiden var berygtede for deres kedsommelighed.⁷⁰ Men i 1989 kunne Sigfred Pedersen grundlægge Dansk Kommentar til Det nye Testamente, hvis to første bind ganske vist var henholdsvis en metodelære (*Skriftsyn og metode*; 2. udgave 2007) og en

⁶⁹ Det hele endte (foreløbig?) blot med en *Ny Bibeloversættelse – på videnskabeligt grundlag. Annoteret prøveoversættelse. Da Gud begyndte kap. 1-12. Jeshajahu kap. 1-12.* Red. Jens-André P. Herbener og Philippe Provençal (København: C.A. Reitzel/Det Kongelige Bibliotek 2001). Oversættelsen blev ledsaget af dette væsentligt tykkere introduktionsbind *Ny Bibeloversættelse – på videnskabeligt grundlag.* Hele historien er fra fakkelfolkens synsvinkel skildret i to udgivne prisopgavebesvarelser, nemlig Herbener, *Bibeloversættelse mellem konfession og videnskab* (Reitzel 2004) og Christian Halvgaard, *Kilde eller kanon. Kampen om den danske Bibel* (København: Museum Tusulanum 2008). Desuden Herbener, *Teologi og magt. En debatbog om Den Autoriserede Bibeloversættelse* (Reitzel 2006).

⁷⁰ Således udkom Schat Petersens *Matthæus' Evangelium* fra 1895 i et 3. opl. 1931, *Paulus' Brev til Romerne* fra 1900 i et 2. opl. 1919, *Johannes' Evangelium* fra 1902 i et 2. opl. 1923, mens hans *Hebræer-Brevet* fra 1896 ikke blev genudsendt. Af videnskabelige nytestamentlige kommentarer foreligger fra 1900-tallet ellers – foruden Holger Mosbechs ovenfor nævnte til Apostlenes Gerninger, Første Korintherbrev og Johannes' Åbenbaring – kun F. Torm, *Paulus' Breve til Timotheus og Titus* (København: Gad 1916, 2. udg. 1932); F. Buhl, *Hebræerbrevet* (København: Hagerups Forlag 1922, 2. udgave ved Holger Mosbech, 1941); L.J. Koch (1875-1969), *Fortolkning til Paulus' Andet Brev til Korintherne* (Gad 1914-1917, 3. udgave 1958); *Fortolkning til Johannesbrevene* (København: O. Lohses Forlag 1943); *Fortolkning til Galaterbrevet* (Lohse 1958); Christian Lindskrog, *Fortolkning til Første Johannesbrev* (København: Gyldendal 1941) samt Poul Nepper-Christensen, *Matthæusevangeliet* (Århus: ANIS 1988) og Aage Pilgaard, *Kommentar til Markusevangeliet* (Århus: Aarhus Universitetsforlag 1988; 2. udgave som bind 5 i Dansk kommentar til Det Nye Testamente 2008).

tidshistorie (*Den nytestamentlige tids historie*, 1994), og i den alment tilgængelige genre udsendte Bibelselskabet i årene efter 1982 kommentarer til alle bibelske skrifter⁷¹ (og i forbindelse med nyoversættelsen af apokryferne også en kommentar til dem i 1998).⁷² Den fornyede interesse for kommentar-skrivning afspejler det veritable boom, der har været internationalt i denne genre siden 1980'erne.

At bibelsk eksegese i slutningen af 1900-tallet ikke længere var båret af den konsensus, som herskede tidligere, nødvendiggjorde en afløser af *Gads danske Bibelleksikon*, og i 1998 forelå *Gads Bibelleksikon* i to bind, hvor alle de toneangivende artikler er nyskrevne. Hovedredaktører er her Hans Jørgen Lundager Jensen og Geert Hallbäck. I forordet konstaterer redaktionen behovet for en gennemgribende ny udgave:

Årsagen hertil er den udvikling, bibelforskningen har gennemgået siden 1960'erne. De filologiske og historiske metoder, som dengang var det alment accepterede grundlag for bibelforskningen, er blevet suppleret af metoder inspireret af samfundsvidenskab, antropologi, sprog- og litteraturvidenskab m.m. Samtidig er den udbredte enighed om bibelforskningens resultater, der herskede i 60'erne, ikke længere til stede i dag, hvor metoder, teorier og opfattelser mødes og strides. Det nye leksikon må afspejle den ændrede metodesituation og den herskende pluralisme inden for bibelforskningen (s. V).

Man vil således i artiklerne

kunne se en større vægt på de bibelske skrifers litterære form og teologiske indhold og en nedtoning af deres betydning som realhistoriske kilder. Her løber to selvstændige tendenser sammen. Dels en større litterær og teologisk interesse, dels en forøget skepsis over for det historiske indhold i de bibelske skrifter (s. V-VI).

Enhver nævnelser af Guds ord er forsvundet. Og kunne den foregående generation tale om en nødvendig opdragelse i forhold til videnskabelig bibelforskning, hersker der altså nu en større åbenhed over udfaldet af bibelstudiet. Den front, der siden 1960'erne cementeredes mellem en videnskabelig og fri bibelforskning og fundamentalistisk bibellæsning, består imidlertid fortsat. Og videnskabelig eksegese opgave er da også ikke mindst at fastholde, at vi med Bibelen står over for en samling historiske og historisk betingede dokumenter. Udviklingen har åbenbart ikke gjort samarbejdet med systematisk teologi lettere. Dels forstår eksegeterne næppe længere sig selv som leverandører af halvfabrikata til systematisk bearbejdelse, dels er systematisk teologi gennemgående ganske upåvirket af, hvad der foregår i bibelsk eksegese. Det leder hen til spørgsmålet om eksegesens selvstændige funktion i teologien. Men det vil jeg lade ligge her.

⁷¹ Jf. Per Bilde, 'Nyere danske kommentarer til Det Nye Testamente', review-artikel i *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* nr. 17 (1990) s. 87-108, hvor syv af de ni omtalte kommentarer er fra Bibelselskabets serie (de to er hhv. Aage Pilgaards og Poul Nepper-Christensens). Det kan bemærkes, at forfatterne til bindene i Bibelselskabets serie for langt størstedelens vedkommende var/er universitetsansatte.

⁷² Benedikt Otzen, *Kommentar til De Apokryfe Bøger* (København: Bibelselskabet 1998).